

До питання про розселеннє Вятчів.

Кілька заміток з приводу новіших праць.

Подав *Михайло Грушевський*.

А. А. Шахматовъ — Южня поселенія Вятчєй (відб. з *Извѣстій импер. академіи наукъ*), Спб., 1907.

П. И. Якобій — Вятчи Орловской губерніи (*Записки импер. географич. общества по отдѣл. этнографіи*, XXXII), Спб., 1907.

В. А. Городцовъ — Древнее населеніе Рязанской губерніи (по поводу статьи А. А. Шахматова), (*Извѣстія отд. рус. язика*, 1908).

А. Л. Погодинъ — *Записки имп. географ. общества і т. д.* (рец. на працю Якобія), (*Извѣстія отд. рус. яз.*, 1908).

Вятицьке плємя, таке далеке від руського житя XI—XII в. в своїх неприступних „бринських“ лісах, описанє київським літописцем як найбільш некультурне з сучасних плємен, і в додатку якимсь загадковим способом, з незвісних мотивів, випровадженє „від Ляхів“, не може не займати увагу дослідників і не перестає давати привід до ріжних більше або меньше сміливих теорій. Так от др. Якобій, лікар-психіатр, приглядаючи ся до потомків вятицької людности Орловської губ., прийшов до виводів про її різку етнічну окремішність від великоруської людности і на підставі географічної ономастики сеї території вважає тутешню людність в основі своїй східно-фінською. Д. Спіцин в своїх недавніх *Историко-археол. разысканіях* (див. *Записки т. ХСІІ*) також відмовляє Вятчам словянства — по його гадці дорога з Чернигова на північ була утруднена „не столько непроходимостью брынскихъ лѣсовъ, сколько дикимъ нравомъ, занѣмавшихъ эту область вятчєй — странного пле-

мени, можетъ быть даже не славянскаго происхожденія, видимо не желавшаго никакого общенія съ Русью й враждебно къ ней расположеннаго“. Проф. Погодін, розбиваючи фільольогічні підстави теорії дра Якобія, його вятицько-фіньські паралелі, висуває иньшу теорію — по його гадці правильне толкованне зібраного Якобієм матеріала „открыло бы намъ картину далекаго расселенія литовскаго племени на востокъ“, себто в землю Вятичів; на жаль тільки він ухиляеть ся від близшого пояснення і аргументованна сеї тези. Городцов вірить в близше спорідненне Вятичів з Радимичами, а також і в те, що обидва сі племена походять від Ляхів, доказ на те бачить в подібностях археольогічнаго матеріалу вятицького і радимичького, особливо семикінцевих привісок, а що до лядського походження — потвердження тому додає в нахідці рунічних знаків на урнах з Вятицької землі, подібних до ури західно-словянських і польських (автор тут посилаєть ся на працю Ледеєвскаго); одначе далі він очевидно вагаєть ся між гадкою про лядське походження і міграцією з заходу, з-під Ляхів. Ак. Шахматов, що також був прийняв таке толкованне літописного тексту, тепер Вятичів виймає з-під нього, з огляду, що в новгородській версії літописи маємо переказ про лядське походження самих тільки Радимичів — „о лашскомъ происхожденіи (Вятичів) не можетъ быть и рѣчи“, зате Радимичів готов він уважати таки Лягами — „отъ рода Ляховъ“ : вони „обрусѣли, приняли языкъ русскій“ під впливом вятицької колонізаціі, що покрила Радимичів, відступаючи з полудня, і сей факт дав привід літописцеві звязати сі два племена разом і дати їм спільне походження.

Завважу до сеї літописної традиціі, що ми властиво не маємо причини дуже сильно протиставляти новгородській версії, де говорить ся про походження „отъ рода Ляховъ“ Радимичів, і „Повісти“ де мова про походження „отъ Ляховъ“ Радимичів і Вятичів. Різниця в давности обох текстів не велика, і авторитетність обох більш менш однака. Новгородська версія не виключає сеї другої, бо говорить при нагоді війни Володимира з Радимичами тільки про Радимичів, отже з неї не можна вивести, щоб про Вятичів автор не знав також переказу, чи здогаду. Обидва тексти мають однакове право на увагу — або не мають його. І значінне їх однакове — обидва говорять про походження від Ляхів, а не перехід з лядського погранича, як пробували се толкувати. Се зовсім виразно каже новгородська версія про Радимичів. Меньше виразистий текст Повісти, зовсім

очевидно, має також значіння, як і текст Новгородської версії. Але ті вагання в становищу що до своєї звістки, які ми бачимо у дослідників, котрі не відважують ся просто попрощатись з нею, як в простим непорозумінням київських книжників чи київської традиції, але й не знають, що з нею зробити, — найліпше показують, як трудно зробити що небудь з сею звісткою.

Тепер що до руху Вятичів з полудня, яким, мовляв, були покриті Радимичі. Шахматов виводить се з реконструкції літописного оповідання про похід Святослава на Козар і Вятичів. В літописи маємо:

„И посылаше къ странамъ глаголя: „хочю на вы ити“. И иде на Оку рѣку и на Волгу. И налѣзе Вятичи, и рече имъ: „кому дань даєте?“ Они же рѣша: „Козаромъ по щелягу отъ рала даемъ“. В лѣто 6473. Иде Святославъ на Козары; слышавъше же Козаре изидоша противу съ княземъ своимъ каганомъ, и съступиша ся бити ся и бывши брани межи ми одолѣ Святославъ Козарамъ и градъ ихъ Бѣлу Вежю взя. И Ясы побѣди и Касоги и приде къ Киеву. В лѣто 6474. Вятичи побѣди Святославъ и дань на нѣ възложи“.

Завначені курсивою слова Шахматов вважає пізнішими додатками і дає таку реконструкцію початкового тексту:

„И посылаше къ странамъ глаголя: „хочю на вы ити“. И иде на Вѣлгу на Козары. И налѣзе Вятичѣ и рече Вятичамъ: „кому дань даєте?“ Они же рѣша: „Козаромъ по щелягу отъ рала даемъ“. Слышавъше же Козаре изидоша противу съ княземъ своимъ каганомъ и съступиша ся бити ся, и бывши брани одолѣ Святославъ Козаромъ и градъ ихъ Бѣлу Вѣжю взя. И Ясы побѣди и Касоги и приде къ Киеву и побѣди Вятичѣ и дань на нѣ възложи“.

Шахматов зовсім справедливо, як мені здаєть ся, відчув, що се оповідання про війни з Козарами і Вятичами дуже мало підходить до епічного стилю Святославової легенди. Але зроблені ним дрібні поправки не поправляють діла. Справедливо завважив він, що слова „Слышавъше же Козаре“ продовжують гадку „Посылаше къ странамъ глаголя: „хочю на вы ити““. Але Вятичі розбивають сю звязь. Коли схочемо видобути властиву звязь гадок, мусимо викинути Вятичів з сього оповідання зовсім, і тоді дістаємо:

„И посылаше къ странамъ глаголя: „хочю на вы ити“. И иде на Вѣлгу на Козары. Слышавъше же Козаре изидоша противу съ княземъ своимъ каганомъ и съступиша ся бити, и бывши брани, одолѣ Святославъ Козарамъ и градъ ихъ Бѣлу Вѣжю взя. И Ясы побѣди и Касоги и приде къ Киеву“.

І потім безпосередно:

„Иде Святославъ на Дунай на Българы. И бившигъся одолѣ Святославъ Болгаромъ и взя городовъ 80 по Дунаю. И сѣде ту въ Переяславци, емля дань на Болгарѣхъ“.

Поза тим лишаєть ся самостійне оповідання иньше:

„Иде Святославъ на Оку рѣку. И налѣзе Вятичи. И рече имъ: „кому дань даєте?“ Они же рѣша: „Козарамъ по щелягу отъ рала даєшь“. *[Тут могла бути відповідь Святослава в тім стилі як в аналогічній оповіданню про похід Олега на Радимичів або Сіверян: „Не давайте Козарамъ по мнѣ давайте“].* И побѣди Вятичъ Святославъ и дань на нихъ възложи“. *[А може й не було тут того: побѣди, а просто тільки: „и възложи дань на нихъ“].*

В літописнім оповіданню очевидно зложені до купи сі два оповідання. Фраза: „и приде къ Києву“, що опинила ся перед кінцем походу на Вятичів, вказує на се доста виразно. Може бути, що згадка про Волгу належить до сьогож походу на Вятичів, і в оповіданню про похід на Хозар не було сього слова; знаємо, що в тім часі став ся руський погром не тільки на долішній Волзі, а і на середній, в краю Буртасів і Болгарів (див. Історію України I² с. 409) — отже сей похід на Оку міг бути вступом до походу на середню Волгу, на Болгар. Та се вже буде дальший здогад. Поки що станемо на тім, що оповідання про похід на Вятичів — се пізнійший придаток до оповідання про похід на Хозар, контамінація звязана з походом на Вятичів. Супроти того здогад ак. Шахматова, що Святослав здибав Вятичів деь по дорозі на долішню Волгу, на Подоню — упадає, і на мою думку, д. Шахматову треба се толкованне покинути.

З ними упадає і одинока підстава його гіпотези про оселі Вятичів на Подоню і пізнійший перехід на Оку. Поріче Оки зістаєть ся їх територією і давнішою і новішою, і вятицький рух на північ, де вони мали би покрити Радимичів, не має за собою ніяких даних.

Відплив степової людности на північ, під натиском степових орд, починаючи від угорського руху IX в. і кінчаючи половецьким, по всякій правдоподібности мав вплив на сильніше залюдненне лісового поясу. Але нема підстави звязувати спеціально з сим рухом кольонізацію поріччя середньої Оки, території рязанської. Відплив степової людности мусимо представляти собі в певній аналогії з попереднім рухом в степи — як

тоді словянська людність ширила ся з своїх давніших осад в напрямі полуднево-східнім, по рікам і торговельним дорогам, так тепер, відступаючи, вона мусіла зовсім натурально тягнути до головних осель своїх земляків, з котрими звязана була торговельними і всякими иньшими відносинами, так що рух сей мусів іти не так на північ, як на північний захід (пор. Історію України I² с. 206). Розумієть ся могло з Подоня багато заходити і на пізнійшу рязанську територію, але сей рух з полудня трудно класти во главу угла рязанської кольонізації. Головне значінне мусів мати рух на Оці, з горішнього, вятицького поріча, і з горішньої Волги. Д. Городцов у своїй статі, розбираючи археологічний матеріал, на жаль не застановив ся над сим питанням, на скільки рязанські могили X—XI вв. мають — або не мають — тісніші аналогії з старинностями Подоня (правда, що сі останні дуже слабо просліджені!); він вказує на аналогії матеріалу з північної Рязанщини з матеріалом кривицьким, полудневої Рязанщини — з матеріалом радимицьким; чомусь поминає важнійше — аналогії з археологічним матеріалом вятицьким, хоч і вважає кольонізацію полудневої Рязанщини рішучо вятицькою.

При тім ставить теорію про повну відмінність кривицької кольонізації північної Рязанщини і її полудневого, вятицького заселення: та йшла між фінську кольонізацію і осідала між неї, ся виганяла фінську людність, здобуваючи її городки, витісняючи з краю. Теорія сміла, але звучить не дуже ймовірно і вимагає перевірки.

І кінець кінцем насуваєть ся знов те саме питання, зазначене мною вже давніше (Історія України I² с. 166): самі Вятичі чи не були вже словянською (радамицькою можливо) кольонізацією на фінським уже ґрунті, і чи не в сій обставині, що се була пересаджена на фінський ґрунт радимицька кольонізація, треба шукати обяснення сих фактів, що в традиції Радимичі і Вятичі являють ся близько спорідненими племенами, а далі в своїм етнічним розвою розходять ся: Радимичі зістають ся в складі білоруської ґрупи, Вятичі — великоруської. Др. Якобій взяв ся за доказ сеї тези про фінську основу вятицької кольонізації в засобах негодящими. Але може, приглянувши ся до місцевої хоро- і топографії, археології й етнології, можна знайти більш серйозні вказівки на таку фінську основу.
